

INFORME

LLUITA SOCIAL I MEMÒRIA COL·LECTIVA A LES CASES BARATES DE BARCELONA

Entitat Contractant: AVV Avis del Barri de Bon Pastor

Nom del programa: Lluita social i memòria col·lectiva a les cases barates de Barcelona

Tipus de programa: IPEC recerca i anàlisi

Coordinador del programa: Francisco Marín

Data de presentació: primer informe parcial 21 de novembre de 2009

INFORME PER A L'IPEC DEL GRUP DE RECERCA “LLUITA SOCIAL I MEMÒRIA COL·LECTIVA A LES CASES BARATES DE BARCELONA”

PERSONES QUE HAN TREBALLAT EN EL PROCÉS DE RECERCA

Entitat sol·licitant: Avis del Barri en defensa dels inquilins de Bon Pastor
Carrer Enric Sanchis 12
08030, Barcelona
avisdelbarri@gmail.com

Equip de recerca

Coordinador:

Francisco Marín

Investigadors:

Sandra Capdevila Sardaña
Manuel Delgado Ruiz
Maria Josep Lázaro Castro
José María Manzano Valero
Núria Sánchez Armengol
Ulrike Viccaro

INDEX

1. TASQUES REALITZADES

1.1. notes sobre el terreny i el paper d'investigadors

1.2. buidat d'arxius públics i privats

1.2.1. arxius públics

1.2.2. arxius privats

1.3. organització del material ja recopilat

1.3.1. premsa

1.3.2. fotos

1.3.3. materials diversos produïts al barri

1.3.4. bibliografia

1.3.5. diaris de camp

1.4. realització d'entrevistes i històries de vida

1.5. presa de contacte amb altres institucions rellevants

2. ORGANITZACIÓ DEL TREBALL D'EQUIP

3. GESTIÓ DEL MATERIAL I PÀGINA WEB

4. EXPOSICIÓ DELS RESULTATS PARCIALS DE LA RECERCA

4.1. qüestions metodològiques: la distància

4.2. fonts escrites i fonts orals

4.3. relacions entre investigadors i investigats

4.4. el moment present

4.5. cap a la segona fase

1. TASQUES REALITZADES DURANT AQUESTA PRIMERA FASE

Tal com havíem previst a la planificació de la recerca, aquests primers vuit mesos vam dedicar-nos al **buidat d'arxius públics i privats** (par.2), a la **arxivació del material ja recopilat** (par.3), i a la **realització de les primeres entrevistes i històries de vida** (par.4), tant amb informants ja seleccionats com amb alguns dels informants als quals hem arribat a partir d'aquests primers. També hem començat a prendre **contacte amb altres entitats** rellevants pels fins de la investigació (par.5).

Abans de procedir amb una exposició detallada de les tasques realitzades fins ara, creiem oportú donar a conèixer alguns elements peculiars de la nostra investigació, i del terreny on es realitza. Ni el lloc ni el temps en el qual ens trobem a treballar són neutrals: aquest fet implica unes premisses a declarar i unes estratègies a posar en pràctica. Detallarem en part aquestes premisses i estratègies.

1.1. NOTES SOBRE EL TERRENY I EL PAPER D'INVESTIGADORS

La peculiaritat de la situació en la què ens trobem a treballar com a investigadors, és a dir l'haver rebut l'encàrrec de recerca des d'una Associació de Veïns del mateix barri ón es desenvolupa la major part del treball, té unes implicacions que considerem oportú mencionar des d'un bon principi.

En primer lloc, aquesta posició implica una abundància de contactes i relacions amb habitants i ex-habitants de les cases, que com a investigadors autònoms no haguéssim assolit fins al cap de anys de treball de camp. La facilitat amb la qual se'ns ofereixen possibilitats d'entrevista, p.e. amb membres de la Junta de la Associació (tots fills dels primers inquilins de les cases barates), amb membres o simpatitzants de la Associació (també molts dels quals inquilins de primera generació), o amb familiars i coneguts d'aquests, és tal que ens hem trobat en la necessitat de posposar algunes de les tasques que teníem programades per respondre almenys en part a la demanda de ser entrevistats per part dels propis informants. Ens trobem doncs ja, a pocs mesos des del començament de la recerca, amb un bon nombre d'entrevistes ja realitzades, entre les quals moltes amb la forma d'històries de vida, la majoria de les quals ja transcrites.

La contrapart d'aquesta abundància és el fet que la vinculació amb una xarxa veïnal en concret, la de la AVV Avis del Barri i dels seus simpatitzants, tot i que ens permet accedir a una bona meitat dels habitants de les cases, ens complica la relació amb la meitat restant. Com ja sabem a l'apropar-nos a aquest terreny d'investigació, les diferències d'opinions que hi ha entre els habitants de les cases barates al voltant del Pla de Remodelació, s'ha disposat com a polarització entre favorables i contraris, és a dir simpatitzant d'un bàndol o de l'altre, sovint trencant llaços interns dins de les pròpies famílies. D'aquest obstacle no es pot prescindir, però tampoc s'ha de considerar insuperable, precisament per la nostra posició com a investigadors; tot i estar vinculats amb una de les parts del conflicte, ens és imprescindible apostar per a una comprensió de la situació si no total almenys no partidària; encara que creiem que, sobretot en una situació de conflicte, és essencial no perdre la confiança de la part a la qual s'és vinculats més estrictament i a través la qual s'ha arribat al camp.

Per a obviar aquest obstacle, hem apostat per una **estratègia múltiple**. Per un costat, i com expliquem a l'apartat "organització del treball d'equip", hem integrat com a col·laboradors dins de l'equip a investigadors ja actius al barri i que han realitzat o estan realitzant tasques d'investigació diferents, i amb vinculacions diferents, que ens facilitaran l'obertura de portes que estarien tancades si intentéssim accedir com a "Avis del Barri". Al

mateix temps hem diferenciat les tasques, també amb la intenció de no ferir les diferents sensibilitats de les parts en conflicte; així que els/les investigadors que hagin estat més directament en contacte amb els membres de la Associació no seran, al menys en aquests moments, els encarregats d'enllaçar els contactes amb les parts adverses.

Creiem que aquesta és una tasca sumament difícil, però que amb temps i delicadesa relacional pot anar a bon fi, i fins i tot representar un creixement positiu per al barri. El perill és el d'aguditzar les tensions, i de donar al barri la impressió que la investigació sigui un treball partidari. Per aquesta raó hem apostat per posticipar una activitat que havíem programat realitzar al barri durant aquests mesos: la **presentació pública de la investigació**. Un acte que podria haver realitzat al Centre Cívic de Bon Pastor, i que ens hagués servit també per a realitzar nous contactes amb informants. Hem valorat que la polarització encara és massa forta com perquè es pugui organitzar un acte públic al qual participin ambdues parts en conflicte; i de res ens valdria una presentació a la qual acudissin només els simpatitzants d'una part.

1.2. BUIDAT D'ARXIS PÚBLICS I PRIVATS

1.2.1. Arxius públics

Des d'una perspectiva diacrònica, la nostra investigació comença amb la reconstrucció de la fundació de les cases barates i de la "importació"¹ de famílies d'immigrants en les extensions de terreny adquirides pel Patronat Municipal de l'Habitatge. En particular, pel que fa al barri de Bon Pastor, que és el camp on despleguem la nostra activitat més pròpiament etnogràfica, es tracta d'un terreny que en el moment de la fundació de les cases pertanyia al municipi de Santa Coloma de Gramenet. Els arxius a consultar a Santa Coloma són:

- ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE SANTA COLOMA DE GRAMENET
- ARXIU HISTÒRIC MÚSEU TORRE BALLDOVINA
- ARXIU HISTÒRIC DE SERVEIS TERRITORIALS DE L'AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET
- REGISTRE DE LA PROPIETAT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET
- ARXIU HISTÒRIC DE L'HOSPITAL DE L'ESPERIT SANT
- ARXIU PARROQUIAL DE L'ESGLÈSIA MAJOR

A partir de l'any 1945, els dos barris de Milans del Bosch i Baró de Viver van passar a formar part del termini municipal de Barcelona. Els arxius a consultar a Barcelona són:

- ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA
- ARXIU DEL PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE
- ARXIU MUNICIPAL ADMINISTRATIU DE BARCELONA
- ARXIU MUNICIPAL DEL DISTRICTE DE SANT ANDREU
- REGISTRE DE LA PROPIETAT DE BARCELONA

A nivell autonòmic en canvi, al menys des d'un principi, s'han de consultar els següents arxius:

1 Aquesta definició surt d'un discurs pronunciat per l'alcalde de Santa Coloma de la època, Pere Plà i Arús (ERC), que en una entrevista al periòdic *Las Noticias* de l'octubre 1932 així explicava el neixement dels dos grups de cases barates en un troç del terme municipal que ell administrava: "*unos señores de Barcelona vinieron aquí y, sin solicitar ninguna clase de permiso, se apoderaron del terreno que les convino y edificaron dos grupos de casas baratas a los que "nos importaron" una serie de familias, la mayor parte de ellas indeseables, procedentes de Murcia y otros lugares de España, pobres y llenos de lacras morales*". Gallardo Romero, J.J. (2000) *Los orígenes del movimiento obrero en Santa Coloma de Gramenet. El anarcosindicalismo (1923-1936)*. Santa Coloma de Gramenet: Grupo de historia José Berruezo, pag. 176.

- ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA
- ARXIU DEL DEPARTAMENT D'ESTADISTICA
- BIBLIOTECA DE CATALUNYA
- ARXIU DIOCESÀ DE CATALUNYA
- ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA

Resumim aquí les informacions recopilades als arxius i bases de dades que hem pogut visitar fins a aquest moment (afegim al costat de cada arxiu l'acrònim que farem servir, segons costum, per cada arxiu utilitzat).

Arxiu del Registre de la Propietat de Santa Coloma de Gramenet (A.R.P.S.C.G.)

Hem decidit començar el treball d'arxiu amb un esbrinament en certa mesura obvi però imprescindible, per les demandes dels habitants de les cases: la *vexata quaestio* de la propietat legal dels terrenys on s'han edificat les cases barates del marge dret del Rió Besòs. Les fonts escrites (sobretot per la part del Patronat Municipal de l'Habitatge²) neguen en més d'una ocasió això que dins del barri hem recollit com a una llegenda urbana ben arrelada: que els terrenys fossin una donació de la Marquesa de Castellvell per als necessitats de la ciutat, que entrarien a les cases com a inquilins però amb la condició d'esdevenir-ne propietaris al cap d'alguns anys; i que només posteriorment el Patronat va aconseguir-ne la propietat incondicional. No cal ni dir que l'estudi dels volums corresponents al Registre de la Propietat de Santa Coloma ens va confirmar la versió dels fets esmentada en les fonts escrites, al aparèixer l'acte de compra i les escriptures tant de la parcel·la sencera de terreny com de cadascuna de les cases, totes de propietat del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona. Del significat d'aquesta comprovació documentària, com a primer exemple de la relació que volem que s'estableixi entre fonts orals i fonts escrites al llarg de la recerca, tractarem més difusament al par. 4.1.

Convé ressaltar que els fulls corresponents a la part de Santa Coloma segregada a Barcelona al 1945, que integrava els dos barris de cases barates de Milans del Bosch (avui Bon Pastor) i Baró de Viver, estan en procés de ser traslladats al registre de la propietat de Barcelona, cosa que ens ha dificultat en aquest moment una recollida d'informació sistemàtica.

Arxiu Administratiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet (A.A.M.S.C.G.)

Essencialment, la informació que es possible recopilar a l'AAMSCG està relacionada amb la reorganització del territori municipal mitjançant la qual el marge dret del riu Besòs, amb els terrenys del segon i tercer grup de cases barates (Milans del Bosch i Baró de Viver), passen a formar part de Barcelona, és a dir la anomenada "Segregación del Márgen Derecho del Río Besós". Destaca entre tota la documentació la *Recopilació de material documental* realitzada a l'octubre 1993, amb el títol *Annexió a Barcelona del terme municipal de Santa Coloma de Gramenet situat al marge dret del riu Besós, a partir de documents obrants a l'Arxiu Municipal*, elaborat pel Cap del Departament d'Arxiu, Lluís Rey i Riocabo, i dirigit a l'alcaldesa Manuela de Madre i Ortega, que amb un escrit del 17/9/1993 va demanar informacions sobre el tema. Els documents allí reproduïts comencen amb l'Acte d'un Ple de l'Ajuntament del 26/6/1931, donant una visió dels antecedents de la segregació, escomençada a tramitar-se ja en època republicana, tot i que finalment realitzada sota la dictadura.

Hem pogut accedir a la documentació consultada per a la confecció d'aquesta recopilació, essencialment la caixa ***Información técnico-urbanística de Santa***

² "Puntualitzem que els terrenys van ser comprats als propietaris i que en cap moment van ser donacions d'una marquesa que volia que la gent necessitada tingués casa, extrem que ha sigut mantingut en moltes ocasions". Musons, A., "De la ciutat jardí a les cases barates". Patronat Municipal de l'Habitatge, *Habitatge* num. 0, juny 1984, cit. en Domingo, M., Sagarra, F., *Barcelona, Les cases barates*, Ajuntament de Barcelona, PMH, 1999, p. 41, n.

Coloma año 1953, caja sin clasificar i la caixa **Annexió a Barcelona del Marge Dret del Riu Besòs. Memoria. Caja CCo612**, la qual conté, entre altres, el *Boletín General del Estado* de 4/1/1944 continent el *Decreto de 17 de diciembre de 1943 por el que se dispone la segregación del término municipal de Santa Coloma de Gramenet y agregación a Barcelona del territorio situado en la margen derecha del río Besòs*, firmat per Francisco Franco i pel Ministre de la Gobernación Blas Pérez González; el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* de 24/2/1944 amb la Circular del Govern Civil que fa efectiu el Decret; i l'*Expediente de segregación al Ayuntamiento de Barcelona de los Grupos 2º y 3º de Casas Baratas, enclavados en este término municipal*, Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramenet, 1941.

Gràcies a la col·laboració valuosíssima del personal de l'Arxiu, en particular de Rosa Delgado i Xavi Luís, vam poder recopilar, més enllà de tota aquesta documentació, també més material, aquest ja publicat, respecte al tema. Hem establert amb ells una relació de col·laboració molt estreta: a mesura que anirem consultant el que ja hem pogut veure, ells continuaran buidant l'Arxiu en cerca d'altres mencions dels barris de Cases Barates.

A part d'això, van informar-nos que el propi Lluís Rey i Riocabo, compilador de la recopilació de 1993, tot i estar ara jubilat, podria ser disponible per ajudar-nos a la tasca de reconstrucció de les dinàmiques socials de l'època a les cases barates, ja que ell va encarregar-se, entre altres coses, d'investigar sobre la figura de l'alcalde republicà de Santa Coloma Celestí Boada, procedent de les cases barates, afusellat al Camp de la Bota al 1939.

Hem de resaltar aquí la falta gairebé total de documentació, a l'A.A.M.S.C.G. però també a altres arxius, en el període comprès entre 1936 i 1939, fet que haurem de verificar i del qual hem de comprendre les dimensions.

Arxiu del Departament de Serveis Territorials de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet (A.S.T.S.C.G.)

L'objectiu d'aquesta institució és d'arxivar les cartografies i plans de les obres i reformes que es realitzen al Municipi. L'únic material referent a Bon Pastor són alguns permisos de reforma de la fàbrica Enric Sanchís amb els corresponent planells, però d'escassa rellevància.

Arxiu Històric de l'Hospital de l'Esperit Sant (A.H.H.E.S.)

A partir de fonts orals³ ens va arribar la informació que l'Hospital, que es troba just a l'altra banda del Besòs respecte al barri de Cases Barates, va jugar un paper important durant els anys de la guerra civil, oferint aixopluc als habitants de les cases barates damnificats amb els bombardeigs. Vam dirigir-nos al seu arxiu històric en cerca d'informació sobre aquells anys, però els encarregats de l'arxiu van informar-nos sobre que la majoria dels materials que es conserven són historials clínics.

L'Arxiu ha publicat recentment un llibre històric⁴, que ens han facilitat els propis arxivistes de l'Hospital. En aquest es relata, tot i que d'una forma poc sistemàtica, alguns fets relatius a la època republicana a l'Hospital, que havia estat rebatejat com a *Sanatori Màxim Gorki*. Ens interessen sobretot les referències que es fa al llibre al **lligall 2 n°3**, **lligall 2 n°4**, **lligall 3 n° 46**, que ens reservem per a consultar en una segona fase.

Arxiu Històric del Patronat Municipal de l'Habitatge (A.H.P.M.H.)

Els documents continguts i consultables a l'Arxiu del Patronat, antigament Institut Municipal de l'Habitatge, han estat ja en gran part publicat en les diferents publicacions que aquesta institució va dedicar a les cases barates i a l'història de la institució en sí

3 Entrevistes amb Francisca Fernández Roca, Salvador Fortes Dionisio.

4 Cid, F. i Gorina, N., Sánchez Aldegue, J. (1993) *L'hospital de l'Esperit Sant, un exemple de l'evolució assistencial a Catalunya*. Santa Coloma de Gramenet: Fundació Hospital de l'Esperit Sant.

mateixa⁵.

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

Estem pendents d'una reunió amb un tècnic de l'Arxiu Nacional perquè ens expliqui les modalitats de consulta amb les quals podrem accedir als diferents fons que componen l'Arxiu. Entre els que estem consultant es troba el **fons del PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya)** referent als anys 1936-1977, el lligall de la **direcció general d'ordre públic** (fitxer polític, anys 1925-1965), el fons del **centre penitenciari de dones (1931-1984) i d'homes (1890-1993)**. Dins de l'inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya (secció Guerra Civil) hi ha dos lligalls relatius a Santa Coloma de Gramenet (**lligall 100 num. 1-5 i lligall 186 num.1**), amb fitxes personals, entre les quals estem buscant noms d'habitants de les cases barates.

Departament Municipal d'Urbanisme de Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya, Biblioteca del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Pàgina web del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona.

Hem començat la recopilació de documentació cartogràfica i urbanística sobre el barri de Bon Pastor a partir del material relatiu a l'època present (1988-2009), amb un recull de material sobre la situació actual, els planejaments en vigor, les modificacions al Pla General Metropolità i diferents informacions sobre les actuacions municipals a nivell del barri com del Districte. La presència d'una arquitecta a l'equip ens va simplificar aquesta tasca, que toca àmbits externs a les nostres disciplines.

- Cartografia de les qualificacions urbanístiques vigents (2009)
- Ortofotos del barri (2006)
- Plan Especial de Reforma Interior (1988)
- Modificació al Pla General Metropolità (2001)
- Convocatòria de concurs per a la MPGM (2001)
- Pla d'Actuació del Districte de Sant Andreu (2008-2011)
- Informació de la inversió per a Bon Pastor de la Llei de Barri (Ajuntament de Barcelona, 2009)
- Memòria de la proposta tècnica "Puturru de Fua" edifici E-1, carrer Alfarras amb Claramunt (2005)
- Memòria de la proposta tècnica "Terracota", pel mateix edifici (2005)

1.2.2. Arxius privats

Gràcies a la gran quantitat de contactes que vam poder realitzar amb informants ja des d'aquesta primera fase, ens hem trobat amb molta facilitat d'accès a alguns arxius privats, d'habitants de les cases barates, que van permetre'ns digitalitzar totes o part de les seves fotografies i documentació vària, fins a arribar a tenir en aquest moment més de 400 documents, de qualitat variable. Es tracta en la majoria de fotos dels anys 40-60, pertanyents als arxius personals de: Joan Portabella, Jose Capdevila Oliveras, Pere Capdevila Oliveras, Carmen García García, María Mata Contreras, Jerónimo López Cañizares, Josefa Oliveras Sans.

També hem començat la feina de la digitalització del material video relatiu al barri de propietat dels informants. Fins a aquest moment hem digitalitzat tres filmacions originals dels anys 1984, 2004, 2005. Afegim als annexos algunes impressions de les fotos digitalitzades fins ara.

5 Domingo, Sagarra, *op.cit.*; Patronat Municipal de l'Habitatge, *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge entre 1929 i 1979*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, 2003.

1.3. ORGANITZACIÓ DEL MATERIAL JA RECOPILAT

Una tasca a realitzar durant la propera fase del treball és la implementació d'un sistema de classificació del material que tingui en compte de les diferències de format dels documents dels quals disposem; articles de premsa, reportatges fotogràfics, entrevistes realitzades anteriorment, etcètera. L'objectiu és assolir la recopilació sistemàtica de la totalitat del material produït, tant públic com privat, sobre les cases barates de Bon Pastor, i la majoria del material significatiu sobre les cases barates de Barcelona. Es requereix per tant un sistema de classificació eficaç i fàcil d'utilitzar.

Estudiarem la proposta feta per l'equip de Cristina Larrea i Mercedes Tatjer pel projecte "El barraquisme a la ciutat de Barcelona", finançat per aquest mateixa beca. Possiblement es tracta de la millor manera per arxivar materials de diferent origen i format. De moment, hem realitzat una primera recopilació del material públic sobre el barri, que estem pujant a través del protocol FTP a la pàgina web de treball col·lectiu (en tractarem al par. 3).

1.3.1. premsa

Hem digitalitzat els articles publicats sobre el conflicte esclatat arreu del Pla de Remodelació de Bon Pastor durant els anys 2003-2009, i organitzat tot per periòdic i per data. Es tracta de 31 articles dels periòdics *El Mundo*, *El Periòdic*, *El Punt*, *El País*, *El Triangle* però també de la premsa menys coneguda, com ara *Sant Andreu Informa't*, *La Directa*, *Il Manifesto*. Aquesta tasca no ha més que començar.

També hem començat a buscar dins de l'arxiu històric de *La Vanguardia*, que disposa d'un sistema de cerca públic i online, tots els articles publicats a partir de 1929 amb aquestes paraules clau: cases barates, Milans del Bosch, Bon Pastor, Joan Cortinas, Carles Ballart. Disposem en aquest moment d'uns 21 articles, corresponents als anys 1929-1988.

1.3.2. fotos

Més enllà dels arxius fotogràfics particulars d'informants (habitants del barri), hem decidit recopilar també les col·leccions de fotografies "d'autor" realitzades al llarg dels anys al barri: de moment, tenim els arxius digitals – en alta qualitat – de dos fotoperiodistes que van realitzar reportatges sobre el barri, durant els últims anys. **Carola Pagani**, fotoreportera italiana de l'associació RuidoPhoto, a l'any 2004 va incloure una secció sobre les cases barates de Bon Pastor a l'exposició "A la ciutat", inaugurada a la Farinera del Clot i presentada al Fòrum Social de la Mediterrànea a 2005; **Joan Alvado**, fotoreporter independent català, que a 2007 va realitzar el fotoreportatge "L'existència silenciada" del qual una mostra va publicar-se a la revista *La Directa*, i que va quedar semifinalista de la beca Sonimag de fotoperiodisme organitzada per la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquesta última col·lecció va exposar-se a la Fira de Barcelona al mateix any 2007, i després a altres ciutat de l'Estat. Els dos fotoreportatges, el primer en blanc i negre, el segon en color, pretenen documentar la vida als espais públics del barri de cases barates, i es componen d'unes 30 fotos cadascuna.

1.3.3. materials diversos

Altres tipus de materials que hem pogut recopilar durant aquesta primera fase, són:

- entrevistes gravades en àudio amb habitants de les cases barates. La majoria d'aquestes procedeixen de la investigació realitzada per Silvia Minarelli i Stefano Portelli l'any 2004, que van enregistrar entrevistes majoritàriament breus a 100 veïns de la primera fase de cases barates, per conèixer les seves opinions sobre el Pla

de Remodelació: es tracta d'un es 20 hores d'enregistrament, amb relatives transcripcions, de les quals disposem tot i amb condició de respectar l'anonimat dels entrevistats. També hi ha afegides una desena d'entrevistes realitzades pels mateixos investigadors 2 anys més tard, a alguns informants ja traslladats als nous pisos.

- Al 2004 una trentena d'estudiants de Segón Cicle de la llicenciatura d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona, que preparaven la seva especialització en Immigració i Diversitat Cultural, van dur a terme treballs de recerca de terreny a les cases barates de Bon Pastor, coordinats pel professor Manuel Delgado Ruíz. Disposem d'aquests treballs, tot i que també sense la autorització per publicar cap informació que en derivi, i de part del material documentari (fotos, videos, entrevistes...) sobre els quals es basen.
- Una altra font important d'informació la constitueixen aquells documents produïts pels propis habitants de les cases al llarg del temps: de moment disposem d'una sèrie de cartells, propaganda, fulls informatius, textos, octavetes, comunicats de premsa, gairebé tots referents a la època 2003-2007, que podem contabilitzar al voltant d'una seixantena de documents.
- Un altre nivell de producció documentària, que és encara més fàcil que es perdi, és la que utilitza la xarxa web com a vehicle de propagació: comentaris a fòrums, entrades a blogs, pàgines webs, o documentació electrònica d'altre tipus, produïda per habitants de les cases o del barri. Estem en procés d'organitzar aquest material, tot i que l'evident problema que té és que la majoria d'aquestes publicacions tenen forma anònima.

1.3.4. bibliografia

Pel que fa al material bibliogràfic, hem establert tres eixos d'interès:

- bibliografia sobre habitatge social, transformació urbana, dinàmiques de canvi social en contextes barrials, etnografies de barris d'habitatge social;
- les cases barates com a forma històrica determinada: naixement i evolució, des d'una perspectiva comparativa
- bibliografia específica sobre el barri de Bon Pastor: s'ha d'esmentar aquí una valuosíssima font d'informació constituïda per les memòries de Mossèn Joan Cortinas, capellà del barri de cases barates des dels anys 40 fins als 70. L'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet (d'on Mossèn Cortinas era originari), al 1991, va realitzar una edició mecanografiada d'aquestes memòries, que es troben a algunes biblioteques públiques de Santa Coloma i a la de Bon Pastor.

1.4. REALITZACIÓ D'ENTREVISTES I HISTÒRIES DE VIDA

Com hem esmentat, el treball d'entrevistes i d'històries de vida ha sigut especialment important ja des d'aquests primers mesos d'investigació. La aportació econòmica i moral representada per la beca que vam rebre l'Associació Avis del Barri des del Memorial Democràtic de Catalunya, de la qual parlarem més en detall al par. 4.2., va permetre'ns profunditzar un aspecte fonamental de l'història del barri com és la memòria de la República i de la guerra civil; tasca tant important com urgent, ja que cronològicament es

farà sempre més difícil trobar testimonis directes i lúcids de la dècada dels trenta. Vam poder realitzar varies entrevistes amb persones nascudes als anys 1926-1934, que van ser testimonis directes o de la guerra, o de les seves conseqüències, com a fills o germans petits de persones directament implicades als combats o a la organització de milícies, posteriorment represaliats amb presó, execució, exili forçós. Estem recopilant un llistat de noms de militants de les cases barates, així com de presos (polítics i comuns) dels primers anys de la dictadura, creuant dades de les fonts escrites i d'aquelles orals.

Les persones de les quals en aquest moment disposem d'entrevistes (àudio o vídeo) i de transcripcions, són⁶

M.A.A. (1938) : àudio MP3, 102 minuts, 20/5/2009.
A.A.D. (1950): vídeo DV, 180 minuts, 19/10/2009.
A.C.S. (1932) i A.M.M. (1934): àudio WAV, 83 minuts, 13/10/2009.
M.C.S. (1928): àudio WAV, 163 minuts, 15/10/2009.
J.O.S. (1927): àudio MP3, 161 minuts, 16/5/2009.
J.O.S. (1927): vídeo DV, 60 minuts, 3/11/2009
M.E.G. (1952): àudio WAV, 170 minuts, 21/7/2009.
J.F.C. (1936): àudio WAV, 140 minuts, 21/7/2009.
S.F.D. (1933): àudio WAV, 28 minuts, 14/10/2009.
C.G.G. (1934) i J.R.G. (1933): Àudio MP3, 186 minuts, 6/6/2009.
M.G.L. (1944) i C.A.A. (1945): àudio WAV, 59 minuts, 13/10/2009.
F.H.R. (1932): vídeo DV, 120 minuts, 21/7/2009.
J.L.C. (1939): àudio WAV, 180 minuts, 10/10/2009.
D.B.C. (1931): àudio MP3, 109 minuts, 23/4/2009.
R.F.M. (1950): àudio MP3, 100 minuts, 27/7/2009.
C.S.A. (1926-2008): àudio MP3, 80 minuts, 14/10/2008.

De la majoria dels entrevistats, hem començat a esboçar uns arbres genealògics que ens ajudin a entendre les relacions familiars i les vinculacions entre famílies al barri de cases barates de Bon Pastor. Els models d'arbre genealògic que hem emprat fins ara són provisionals, ja que veiem que la informació que s'ha de recollir compren tant les dades i lloc de procedència dels familiars, com les seves migracions internes al barri de cases barates, i ha de donar una visió clara de com les cases han anat passant de generació en generació dintre de les famílies.

Hi ha més entrevistes ja realitzades durant aquesta temporada, però no contabilitzades aquí perquè o faltades de transcripció, o en curs de transcripció, o de duració massa curta, o d'alguna manera menys rellevants o a completar amb més sessions d'enregistrament. Afegim a l'annex algunes mostres d'aquestes entrevistes i dels arbres genealògics.

1.5. PRESA DE CONTACTE AMB ALTRES INSTITUCIONS RELLEVANTS

Esmentem aquí algunes organitzacions amb les quals vam poder prendre contacte ja a partir d'aquesta primera fase, i amb els quals treballarem durant les fases següents. En primer lloc el contacte amb un investigador relacionat amb el món eclesiàstic, **Ignasi Oliete**, que està realitzant una recerca sobre la persona de Mossèn Joan Cortinas, i que ha manifestat l'interès a intercanviar informació i reflexions amb el nostre equip.

Un altre tipus d'investigació és la que han estat realitzant en el curs d'aquesta dècada els integrants del **Grup d'Història “José Berruezo” de Santa Coloma de**

⁶ Aquesta llista també figura a la memòria del projecte *Represàlies i resistències a les cases barates de Bon Pastor*, presentada al novembre 2009 a la Direcció general del Memorial Democràtic.

Gramenet, amb els quals també tenim contacte. Tant a la revista *Àgora* que publiquen, com als llibres editats per ells, es troben importants informacions sobre l'època republicana i la guerra civil al territori del municipi, dins del qual es dedica especial atenció als dos grups de Cases Barates. Creiem que establir llaços més estrets de col·laboració amb aquest col·lectiu enfortirà tant al nostre equip com al d'ells, de cara a una comprensió més àmplia de les problemàtiques que ens interessin.

Gràcies a la mediació de la antropòloga **Federica Luzi**, que és troba actualment entre Toulouse i Paris realitzant un treball d'especialització sobre les xarxes d'exiliats republicans a França, pensem poder profunditzar el tema de l'exili des dels barris de cases barates. Ella ens ha facilitat el contacte amb algunes associacions d'exiliats a França amb les quals col·labora: FFREE (*Fills et filles des réfugiés espagnols et de l'exil*); MER (*Mémoire de l'exil républicain*); CERE (*Chemins de l'exil des républicains espagnols dans l'Aude*); IRIS (*Itinéraires, recherches, initiatives du sud*), i no descartem que quan tindrem un nombre consistent d'informacions concretes sobre els exilis des del barri de Bon Pastor, podrem utilitzar la relació amb aquestes associacions (i amb la naixent xarxa d'experts de l'exili espanyol a França) per a investigar sobre les històries concretes dels que van creuar la frontera l'any 1939. Sense dubte un pas important en aquest sentit serà també la presa de contacte amb el Museu de l'exili de la Jonquera.

Un altre contacte important és el que hem establert amb l'equip organitzador del concurs *Repensar Bon Pastor*, promogut per la Aliança Internacional d'Habitants de cara a la elaboració d'idees per a una “remodelació participativa i amb zero desallotjaments del barri de Bon Pastor de Barcelona?”. Entre els membres dels Jurat del Concurs destaquen estudiosos de temàtiques molt properes a la que estem abordant nosaltres. Per exemple, l'urbanista **José Luís Oyón**, expert de les dinàmiques socials dels barris perifèric i en particular de l'habitatge obrer d'estructura horitzontal (important és el seu estudi de la Colònia Castells⁸), i l'antropòleg **Micheal Herzfeld**, de la Universitat de Harvard, autor de nombrosos estudis sobre dinàmiques de transformació urbana, a ciutats occidentals (Roma, Atenes) i orientals (Bangkok). Amb els dos estudiosos hem establert relacions de col·laboració que ens seran precioses a la hora d'elaborar els resultats de la nostra investigació.

Un punt més a ressaltar, al qual ja vam fer referència dins de la formulació del projecte, és la coincidència temporal amb la qual ens trobem amb l'Associació de Veïns de Can Peguera, l'antic barri de Cases Barates Ramón Albó d'Horta-Nou Barris. A partir d'aquest any, un equip de l'AVV està col·laborant amb l'historiador Desiderio Díaz, del barri d'Horta, per realitzar un llibre d'història del barri de cases barates. La persona amb qui tenim contacte a Can Peguera és el president de la Associació de Veïns, **Josep Clariana**.

2. ORGANITZACIÓ DEL TREBALL D'EQUIP

Hem de notificar els següents canvis a l'estructura de l'equip investigatiu: Manuel Delgado Ruíz, que apareixia com a investigador, assumeix ara tasques de **coordinador**, juntament amb Francisco Marín. Això és degut a exigències de la pròpia investigació, que per complexitat requereix d'una doble coordinació, a la vegada científica i tècnica. Les dues tasques són compartides entre els dos coordinadors de l'equip.

A la vegada, i tal com hem esmentat més amunt, alguns investigadors externs, ja

7 A la pàgina <http://repensarbonpastor.wordpress.com> es troben les bases i altra informació sobre aquesta iniciativa.

8 Oyón, J.L. (1998) “La conservación de la vivienda popular en las periferias urbanas. El caso de Barcelona y la Colonia Castells” en *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* n.21. <http://www.ub.es/geocrit/sn-21.htm>, consultat 1/12/2009.

actius al barri, col·laboraran amb l'equip durant el desenvolupament de la recerca:

Silvia Bedmar Pérez, Diplomada en Treball Social per la Escuela Universitaria de Trabajo Social de Málaga;

Stefano Portelli, Llicenciat en Antropologia Cultural per la Università di Roma “La Sapienza”.

3. GESTIÓ DEL MATERIAL I PÀGINA WEB

Per a la gestió del material recopilat, i per a la elaboració col·lectiva dels resultats, ja des d'aquesta primera fase de la investigació, hem creat la pàgina web <http://laciutathoritzontal.org>, amb una estructura que permeti a la vegada desenvolupar un treball d'investigació col·lectiva, i funcionar com a futur mitjà de transmissió dels resultats. La pàgina, ja en línia, però encara amb un disseny gràfic provisional, preveu un sistema d'usuaris registrats que puguin accedir a la secció privada, ón mitjançant un servidor FTP i una plataforma Wiki (el mateix sistema de l'enciclopèdia “wikipedia”) poden gestionar els arxius, crear i modificar les pàgines relacionades amb els diferents temes investigats, elaborar textos conjuntament, mantenir un control dels canvis i de les aportacions realitzades pels diferents membres de l'equip.

La part pública de la pàgina, que s'anirà estructurant durant les properes fases del treball, contendrà una presentació de la proposta de recerca i de l'equip d'investigació, i a mesura que vagi avançant el treball s'hi aniran penjant els resultats parcials i els documents que es puguin fer públics; d'alguna manera tindrà la funció d'una primera publicació *in progress* del treball realitzat, en preparació de l'edició o presentació final dels resultats de la recerca. L'empresa encarregada del montatge i de la gestió de la pàgina és la WWB S.Coop.And. de Sevilla, vinculada al món de la arquitectura social.

4. EXPOSICIÓ DELS RESULTATS PARCIALS DE LA RECERCA

4.1. qüestions metodològiques: la distància

Les cases barates del “segón grup”, les que avui es diuen Bon Pastor, van néixer a un territori ón només hi havia camps, sovint inundats pel riu Besòs, per iniciativa d'una entitat municipal de Barcelona però a un territori pertanyent a un altre municipi, el de Santa Coloma de Gramenet. L'intencionalitat que hi havia per part de Barcelona de “desfer-se” d'un sector de població indesitjable, i el pes que van representar per Santa Coloma una vegada instal·lades allí, van situar als habitants en una terra de ningú, llunyana no només físicament, d'ambdós municipis, dels qual els separaven no només les barreres físiques (els quilòmetres de campanya amb Sant Martí o Sant Andreu, el riu Besòs amb Santa Coloma) sinó també barreres lingüístiques, ètniques, econòmiques⁹, fins i tot polítiques: els habitants de les cases barates eren immigrants, molts dels quals murcians, i gairebé tots propers a l'anarcosindicalisme¹⁰.

Aquesta distància que separa les barriades de cases barates des de tots els “centres” de la ciutat – gairebé un tòpic, a la lliteratura sobre el tema – des de l'àmbit geogràfic s'extèn també cap a altres àmbits, un d'ells el cultural. La cultura del centre i la cultura de la perifèria són trasposicions urbanes del desnivell cultural que tradicionalment es traçava

⁹ “Lacras morales” se li atribuien als habitants de les cases barates des de la administració i des dels sectors més tradicionals de la població de Santa Coloma. *Solidaridad Obrera*, 20/10/1932.

¹⁰ Oyón, J.L., Gallardo, J.J., ed. (2004) *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*. Barcelona: Ediciones Carena.

entre cultura dominant i cultura subalterna¹¹. Endinsar-nos en l'anàlisi d'aquest desnivell, estudiar-ne les articulacions i les conseqüències, a partir del territori concret on desenvolupem el treball de camp, és un dels punts centrals que ens proposem abordar. Per un costat, estudiarem les formes històriques a través de les quals va anar-se delineant aquest desnivell, a través d'un enfoc diacrònic que analitzi la construcció del barri com a comunitat humana; per l'altre costat, a través d'un enfoc més purament etnogràfic, analitzarem aquest mateix desnivell en les seves manifestacions actuals, observables avui en dia, per així dir-ho, en la seva vessant activa: com la comunitat humana històricament determinada actua en el present, davant dels esdeveniments que se li manifesten, i que sovint procedeixen d'aquell mateix “centre” de poder lluny del qual va constituir-se i va viure tots els seus anys d'existència el barri.

Així p.e. la mateixa Remodelació de les cases barates, i la polarització entre veïns que va generar-se arrel d'això, podem observar-la a la llum d'aquesta dialèctica, que genera discursos contrastants entre els habitants del barri: hi haurà qui la veurà com un esdeveniment que perpetua la relació de dominació/distància respecte al centre de la ciutat, i qui la veurà com una oportunitat per sortir d'aquesta dicotomia, i finalment entrar a formar part de la “ciutat”, entesa com a entitat cohesionada i propera a les institucions que la governen. Es tracta de dues lectures dels mateixos esdeveniments que poden coexistir fins i tot dins del mateix subjecte, però que generen una fractura interpretativa, possible font de conflictivitat. L'arrelament de la problemàtica de l'aïllament, i la persistència dels intents de resoldre-ho durant tantes dècades, des de la vaga de lloguers del 1931¹² fins a les manifestacions per aconseguir la arribada del metro al 1988¹³, ens permet entendre la profunditat de la polarització que s'ha generat al voltant d'aquestes diferents interpretacions del mateix fet.

4.2. fonts escrites i fonts orals

La manifestació més evident del desnivell cultural aquí esmentat, pel que fa a les interpretacions de la història, podem observar-la a través de la comparació entre fonts escrites i fonts orals, per exemple en el relat de la història mateixa de la formació del barri de cases barates. La versió oficial de la història – que simplificant considerem aquí única, tot i que també té els seus “desnivells interns” – contrasta en més d'un aspecte amb les versions subalternes, recollides gràcies al treball d'entrevistes i d'històries de vida. Com ja hem esmentat al paràgraf 1.2.1. a propòsit de la qüestió de la propietat dels terrenys de les cases barates, donació als pobres o compravenda del Patronat, quan ens trobem davant d'una discordància d'aquest tipus, la nostra sensibilitat etnogràfica ha d'activar-se especialment. Les discordàncies ens ensenyen com res més – seguim aquí les lliçons de l'història oral contemporànea¹⁴ – que la narració d'un esdeveniment és un esdeveniment en sí, al qual s'ha de donar el mateix estatus de realitat a analitzar com el fet que preten relatar. Les llegendes i construccions orals que recopilem al barri de cases barates són “fets culturals” que s'han d'analitzar com a tals; la comprovació que en fem amb les fonts escrites no preten desmentir o confirmar sinó esbrinar el valor que se li ha de donar dins de l'àmbit

11 La definició tècnica d'allò que aquí anomenem “distància”, en termes gramscians, és la de *desnivells interns de cultura*. Trobem una exposició sistemàtica d'aquest tipus d'enfoc en Cirese, A.M. (1997, ed.or. 1973) *Cultura hegemònica y culturas subalteras. Reseña de los estudios sobre el mundo popular tradicional*. Toluca: Universidad Autónoma del Estado de Mexico, Centro de Investigaciones en Ciencias Sociales y Humanidades.

12 Gallardo Romero, J.J. (2000) *Los orígenes del movimiento obrero en Santa Coloma de Gramenet. El anarcosindicalismo 1923-1936*. Santa Coloma de Gramenet: Grup d'història José Berruezo. Pp.173-188.

13 Es tracta probablement de la última reivindicació veïnal abans de la aprovació del Pla de Remodelació: al 1998, amb una cadena humana des de la Plaça Orfila de Sant Andreu fins al barri de Bon Pastor, es va demanar que el metro arribés al barri. *La Vanguardia*, 4/10/98.

14 Perks, R., Thompson, A. (1998) *The Oral History Reader*. Londres: Routledge; Passerini, L. (1988) *Storia e soggettività. Le fonti orali, la memoria*. Firenze: La Nuova Italia; Portelli, A. (1991) *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and meaning in Oral History*. Albany (N.Y.): State University of New York Press.

dels fets. Al comprobar la falsedat documentària d'una “veu” o d'un mite, aquest no desapareix, al contrari, es fa més complexe i antropològicament més rellevant¹⁵.

Per exemple, el personatge de la “Marquesa” que suposadament havia “donat als pobres” els terrenys de les cases barates, torna a apareixer en més d'una ocasió. Quan al 1953, gràcies a una subscripció popular, la barriada va comprar una Vespa pel pàrroc Mossén Joan Cortinas, també va apareixer la Marquesa¹⁶:

Cal aclarir que algunes persones feren correr la BOLA que la VESPA l'havia regalada una MARQUESA i no és així, ja que de tot cor ho he d'agrair a tots: de la barriada, amics de fora, ja que es tracta d'una subscripció popular i sempre ho tindrè molt a dintre.

Aquesta “bola”, en paraules de Mossén Joan, representa per a nosaltres la ocasió per a entendre una dinàmica de construcció de la història popular: un personatge històric, la Marquesa de Castellvell, Dolors Càrrec i de Ros, que va vendre els terrenys al *Fomento de la Vivienda Popular* a finals dels anys 20¹⁷, es converteix en un personatge mític, assumint un paper determinat dintre de l'imaginari del barri (no sabem a partir de quan, però fins avui en dia). Pels habitants del barri aquesta narració pot representar un llenguatge a través del qual expressar un dret de propietat sobre les cases que ells perceben com a legítim però que els hi és negat del punt de vista legal. Si no hi ha hagut una falsificació als papers de propietat de les cases, com pot ser que el Patronat que ha despreciat i abandonat el barri per tants anys, ara pugui “apropiar-se'n”, en el sentit de executar-hi un pla que li proporcionarà fins i tot plusvàlues? L'incongruència entre l'actuació actual i la memòria de la intencionalitat inicial a la fundació del barri necessita d'una explicació mítica, a través del personatge de la Marquesa.

A més a més, aquestes donacions esporàdiques des d'adalt, “verticals”, ens fan reflexionar, perquè es contraposen clarament respecte a la estructura “horitzontal” del barri, i a la estructura de tot allò que el barri aconsegueix amb el treball o amb l'autoorganització col·lectiva, activitats que també podríem definir “horitzontals”: una subscripció popular, la rehabilitació d'un habitatge o d'un espai públic¹⁸, l'èxit d'una reivindicació veïnal¹⁹. Horitzontals són també activitats d'altre tipus, específicament populars, i que afecten la construcció de l'identitat dels habitants: els “corros” veïnals, dels que parlarem més abaix, o antigament l' “estraperlo”, el mercat negre que ha desembocat amb el tràfic de drogues²⁰. Tractarem més endavant unes implicacions ulteriors d'aquesta articulació espacial de les relacions.

Les coses es compliquen encara més si intentem posar sobre la taula no només la falsificabilitat de les fonts orals – element gairebé inherent al mitjà mateix de la memòria, que es construeix i reconstrueix segons les condicions del present – sinò també aquella de la seva contrapart: les fonts escrites. Pel que pertany a la època de fundació i dels primers anys del barri, una dècada en la qual van alternar-se tres diferents formes de govern (una

15 Ens preguntem si es pot aplicar a aquest tipus de llegendes urbanes l'estatus de “mite” en el sentit malinowskià, “element de relació pràctica amb l'ambient”. Sobre les llegendes urbanes es vegi Bermani, C. (1991) *Il bambino è servito. Leggende metropolitane in Italia*, Bari: Dedalo.

16 *Memòries de Mossén Joan Cortinas. Una vida al servei dels altres*. Mecanografiat per l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet al maig 1992, amb introducció de Mn. Galbany i Vilamata, Rector de Sta. Coloma de Gramenet. P. 161-167. Majúsculs a l'original.

17 Fernández i Ontiveros, R., (1991) “A l'altra banda del Besós. Els terrenys segregats de Santa Coloma el 1945”. *Puig Castellar*, IV ep., nº3-4.

18 R.F.M., entrevistat el 27/7/2009, explica p.e. de quan el seu pare, en ocasió d'una revetlla de Sant Joan, va asfaltar el carrer Albi amb els veïns que hi habitaven.

19 Els semàfors que es van aconseguir gràcies a la movilització veïnal, als 70, en són l'exemple més esmentat pels entrevistats.

20 Una entrevista que mantenim aquí anònima ens explica com, de forma gairebé lineal, la difusió de la venda il·legal de tabac o d'altres bens, definit “estraperlo” fins anys ha, ha permès la difusió del tràfic – i llavors del consum – de drogues. “Se lo ofrecieron pues te pones a hacerlo como toda la vida se ha hecho algo que ha sido prohibido; aquí antiguamente también se vendía el estraperlo; [...] traían azafrán de los pueblos, traían tabaco de fuera, que siguen habiendolo, que traen el tabaco de Andorra y todo eso...”

dictadura, una República, una altra dictadura) i una guerra civil, els arxius tot són menys que fiables. La mancança gairebé total de material original de la època 1937-1939, ja esmentada al paràgraf 1.2.1., si s'ajunta amb la clara consciència de que tots els documents escrits de les dècades posteriors han estat redactats pels guanyadors del conflicte, amb poques excepcions, ens transforma el que podria estudiar-se com una discordància interna d'un desnivell de cultura, en una batalla política sobre la memòria, en la qual els perdedors no tenen més que la tradició oral per transmetre a la posteritat la seva visió del món. Per això, la recollida sistemàtica dels testimonis orals es converteix no només en una recerca sobre la cultura popular i sobre les perspectives locals de la història, sinò que esdevé una operació de recuperació d'una memòria silenciada políticament: la memòria dels vençuts. N'és un exemple la reconstrucció dels fets que van portar, el mateix dia de l'alçament, a la mort del pàrroc Mn. Carles Ballart, ja malvist al barri per unes actuacions anteriors²¹. Les fonts escrites relaten que abans de caure de l'església ell havia disparat a l'aire²²: els nostres entrevistats afirmen que havia disparat contra la gent²³. O pel que fa al moment de l'exili, del qual tenim menció escrita d'alguns noms i cognoms concrets, i que en canvi des de les fonts orals se'ns presenta com una fugida massiva de població, que va deixar el barri mig buit²⁴.

La necessitat de vindicar aquestes memòries, i de sistematitzar-les, va portar l'Associació Avis del Barri a elaborar un segon projecte d'investigació, al qual participem en part alguns dels investigadors implicats aquí, que va obtenir una beca de part de la Direcció General de Memòria Democràtica de Catalunya. El projecte es titula *Represàlies i resistències a les cases barates de Bon Pastor* i preten «dotar l'Associació "Avis del Barri en defensa dels inquilins de Bon Pastor", i pertant el barri de les cases barates, d'un fons documental heterogeni, que inclogui material d'arxiu i material procedent de noves fonts, principalment orals, sobre l'història del barri durant els anys de la segona república, de la guerra civil i de la dictadura».

Com ja hem esmentat al paràgraf 1.4., la majoria de les entrevistes que hem realitzat, i que comparteixen els dos projectes, abarquen un espai d'història que des de la fundació del barri arriba fins als nostres dies, permetint-nos treballar a la vegada sobre les dues vessants de la qüestió, la diacrònica i la sincrònica; simplificant, la històrica i la etnològica. Aquesta duplicitat de perspectives és extremadament fructífera, ja que com s'ha analitzat en altres estudis recents, els viscuts traumàtics del passat, en particular de la guerra civil i de la dictadura, tenen conseqüències importants sobre les dinàmiques socials actuals, que no poden entendre's sense un estudi adequat de la part més submergida de la història, la part dels vençuts. L'equip de treball de la Fundació Congrés Català de Salut

21 *Memòries de Mossén Joan Cortinas. Una vida al servei dels altres*. Mecanografiat per l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet al maig 1992, amb introducció de Mn. Galbany i Vilamata, Rector de Sta. Coloma de Gramenet, p. 77.

22 "...l'assassinat del rector de la parròquia, Mossen Carles Ballart i Rosell, el dia 19 de juliol de 1936, coincidint amb el primer dia de la revolta de les masses populars que, imbuïdes d'una força destructiva, fruit de la por, la repressió i l'odi latent, van destruir esglésies, cremar convents i assassinar capellans i monges. Segons diu Mossen Joan Cortines en les seves memòries, l'assassinat del mossén es produí després d'una topada en que el rector va ser el primer a disparar -a l'aire-, des del terrar de casa seva. Després va caure, de dalt a baix, i els revolucionaris van disparar-li fins a matar-lo, fet que el convertí en la primera víctima oficial de la repressió revolucionària a Catalunya." Checa, M., Travé, C., *Bon Pastor. Història d'un barri*, Ajuntament de Barcelona, 2007, p. 65.

23 Entrevista amb F.H.R., 21/7/2009: "sí sí sí sí sí. Por la ventana empezó a disparar". *Stefano Portelli*: "lo que yo no he entendido es si empezó a disparar al aire o a la gente". *F.H.R.*: "no no, a la gente! que coño, al aire. Lo que pasa es que la gente claro, se escabulló, iba a matar".

24 La dimensió de l'exili forçós a Bon Pastor és una qüestió que ens proposem abordar, també gràcies a la aportació de la beca del Memorial Democràtic. *F.H.R.*, entrevistada el 3/11/2009, recorda: "no no, no es que se escapaban, como decían que nos iban a matar, pues los mismos del colegio, los directores y las maestras y todos, ya venían los camiones esos, y nos... se metían y se iban! No me entiendes? Emigrados! Claro, porque te decían que te iban a matar, que Franco nos iba a matar, que nos iba a matar!"

Mental, liderat per Anna Miñarro i Teresa Morandi, que va treballar recentment sobre la transmissió del trauma psíquic de la guerra i de la dictadura, subratllen aquesta continuïtat²⁵:

“En aquest país, la presó arbitrària, la tortura sistemàtica i sofisticada i les desaparicions han estat un referent de càstig que ha afectat no solament a les víctimes, sinó a tota la societat. La impunitat dels crims comesos per un Estat autoritari té conseqüències dramàtiques que es perllonguen en el temps, amb poques possibilitats de reduir-se, ja que, encara que es torni a establir un Estat de dret amb garanties constitucionals, l'ombra del temps viscut en desprotecció costa d'elaborar. Aquesta dificultat d'elaboració té conseqüències en el psiquisme individual perquè, quan desapareixen les regles que regeixen les relacions a propòsit de la vida i la mort de les persones, del delictes i de la penalització, es trenca el vincle individu-societat. El contexte social es torna incoherent, incomprendible i inaccessible. I pot tenir efectes destructius en la trama psíquica i intersubjectiva de la transmissió entre generacions”.

El mateix tipus d'operació de sistematitzar les “conseqüències” que en aquest estudi es va fer des de l'àmbit psicoanalític, nosaltres el realitzem dins de l'àmbit etnogràfic. La caracterització comunitària de les cases barates com a “barri represaliat”, pròpia de tot l'anomenat *cinturón rojinegro*²⁶ (és a dir el conjunt de perifèries que als anys 20 i 30 van ser bressol de l'anarcosindicalisme, i que tenia a la època una composició social força orgànica) té unes conseqüències sobre el present que encara no s'han estudiat de forma metòdica. D'alguna manera aquest fet constitueix una ferida oberta, tot i que amagada, que en part determina les respostes que el conjunt d'habitants dona a la situació present, per exemple amb les reaccions veïnals a la Remodelació del barri. En les paraules d'una afectada de la primera fase d'enderrocs, que per un pleït amb el Patronat encara no ha estat reallotjada:

Francisca Hernández Roca: Lo pasemos muy mal. Pero fue una guerra. Y luego fue una posguerra. Pero lo que está pasando ahora no hay ninguna guerra, coño: y estamos peor! [...]

Francisca Hernández Roca: ...y al que le tenían un poco de idea, pues a aquel no lo dejaban vivir. Y no es porque fueran malos...

Stefano Portelli: y daba igual que fueran políticos,

Francisca Hernández Roca: nada, cualquier idea, como me tienen a mí los del Patronato, y prau. Siempre tiene que haber un cabeza de turco, pues mira: yo he sido para el Patronato eso.

La associació d'idees entre trauma bèl·lic i trauma de l'enderroc s'ens va manifestar a partir de les mateixes entrevistes²⁷. No és solament el fet que abans del 2007 només s'havien vist cases enderrocades durant els bombardeigs de 1937; és també que la Remodelació del barri ha portat una disgregació de les relacions veïnals, fins i tot a l'interior de les mateixes famílies, que ve a trencar la sensació de “comunitat” des de sempre associada a la vida a les cases barates. Veïns “de tota la vida” que no es parlen arrel de les divergències al voltant de l'enderroc de les cases; rancors antics que surten a la llum a partir de la polarització; famílies que assumeixen com a propi un bàndol o un altre per venjança o resposta al posicionament d'altres famílies amb qui tenien problemes de convivència: l'estructura del conflicte recorda, encara que només com a estructura, una guerra civil. Tot aquest panorama es complica encara més si considerem que el conflicte ha polaritzat també ex-companys de partit o de sindicat, a l'estar ara entre els partits que executen la remodelació els mateixos que durant els últims anys de la dictadura canalitzaven la dissidència veïnal²⁸. A la falta de referents espacials s'afegeix la crisi de

25 Miñarro, A., Morandi, T. (1995) *Trauma psíquic i transmissió*, publicat pels *Quaderns de Salut Mental* n°5, p. 22-23.

26 Oyón y Gallardo, *op. cit.*

27 Aquesta relació s'ha suggerit també al vídeo documental *El Forat*, Chema Falconetti, 2005, ón les gravacions dels enderroc del Casc Antic a principis dels 2000 són montades amb vídeos dels anys 30 de bombardejos sobre el mateix barri.

28 Es tracta d'una percepció traumàtica comú també a altres afectats per processos de transformació urbana. Un cas semblant és el dels afectats de Can Ricart, al barri del Poblenou, sobre el qual poden trobar-se unes entrevistes interessants que retornen aquest sentiment d'impotència, davant de la transformació de

referents polítics²⁹, i fins i tot familiars³⁰. Si l'espai del barri havia representat el “món” per tota una sèrie de famílies, durant dècades, fàcilment entenem com l'enderroc d'aquest espai pot convertir-se en la fi del món³¹.

Crear un vincle entre dos moments tan diferents com la guerra civil i l'enderroc de les cases pot semblar forçat, fins i tot ofensiu: no ho és si contextualitzem bé la comparació, per reconstruir els elements que tant a un cas com a l'altre poden portar a la disgregació dels lligams socials i comunitaris. Hi ha eïnes conceptuals molt valuoses, desenvolupades recentment, per analitzar la continuïtat de les vivències traumàtiques, sobre tot aquelles lligades a la violència política. En particular volem recordar aquí el treball de Françoise Sironi, Nathalie Zajde, Catherine Grandsard, etnopsiquiatres vinculats al Centre Georges Dévereux de l'Universitat de Paris VIII, que ja des de fa anys estudien les conseqüències a llarg termini dels traumas polítics, i la possibilitat que un nou esdeveniment traumàtic torni a obrir les ferides³².

4.3. relacions entre investigadors i informants

Les dues perspectives ja esmentades, la diacrònica i la sincrònica, es fusionen al moment de la trobada amb els informants, en particular a l'espai de la entrevista, eina bàsica d'ambdues investigacions. Les entrevistes que realitzem es configuren com a històries de vida, abarçant l'espai de memòria no només de l'entrevistat, des dels seus records més antics fins a la seva percepció dels esdeveniments actuals, sinò que intenta anar fins i tot més enllà, reconstruint les informacions sobre les famílies de procedència, sobre les terres d'ón van migrar aquella primera generació d'habitants de les cases, dels qual ara com a màxim podem entrevistar els fills i les filles. Els arbres genealògics que estem construint amb els entrevistats, en sessions posteriors al de la entrevista, o la recopilació de fotos i documents dels arxius personals dels informants, ens ajuden a restituir una visió del barri com a espai familiar, ón cada família extensa habitava dues o tres cases, o més, i ón dues o tres famílies podien compartir la mateixa casa; ón les famílies es movien d'una casa a l'altra, i es casaven entre elles: ón l'espai pública s'ha anat construint a partir de la apropiació que les famílies n'han fet durant les generacions³³, i que avui en dia només pot entendre's si es coneixen les dinàmiques d'aquesta apropiació.

L'espai de l'entrevista, al qual volem dedicar algunes reflexions, és el nostre espai privilegiat de contacte amb els habitants del barri. No es tracta d'un simple mètode de compilació de dades, sinò d'un esdeveniment comunicacional, en el qual com a investigadors juguem un paper exactament com els entrevistats, contribuint a la construcció d'una versió del món específica, que és el resultat d'una negociació entre les parts que s'hi troben implicades³⁴. Les entrevistes així concebudes ens informen sobre els esdeveniments narrats, però sobretot s'han de veure com a testimonis d'un moment en

l'espai ón s'ha viscut o treballat tota la vida, al vídeo *Des del ressentiment*. Citymin(e)d, 2005.

29 Des d'aquesta perspectiva hem d'analitzar les polèmiques sobre el “referèndum” celebrat a l'octubre 2003 al voltant del Pla de Remodelació. El debat no és sobre la legalitat o il·legalitat d'una votació que ja d'entrada es volia com a no vinculant, només consultiva: es tracta en canvi de qualificar de “democràtica” o “antidemocràtica” l'actuació urbanística en el seu conjunt.

30 Preferim aquí no esmentar encara les fonts d'aquestes informacions, per la intimitat de les comunicacions. Fem referència en tot cas a una situació general força comú al barri, i que estem recollint els elements per entendre més en profunditat.

31 Pel significat que pot assumir, a nivell cultural, el concepte d'apocalipsis, és imprescindible De Martino, E. (1977) *La fine del mondo. Contributo ad un'analisi delle apocalissi culturali*. Torino: Einaudi.

32 Zajde, N. (2005) *Guerir de la Shoah*, Paris: Odile Jacob. Sironi, F. (2007) *Psychopathologie des violences collectives. Essai de Psychologie géopolitique clinique*. Paris: Odile Jacob. El precedent teòric és Dévereux, G. “La renonciation a l'identité: défense contre l'anéantissement”. *Revue française de psychoanalyse*, vol.31, 1967.

33 Lynch, K. (1998) *La imagen de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili.

34 Aquesta visió interaccional de la entrevista la trobem conceptualitzada, a l'àmbit dels estudis sobre la ciutat, en Mondana, L. (2000) *Decrire la ville. La construction des savoirs urbains dans l'interaction et dans le texte*. Paris: Anthropos. Es tracta de la interpretació de la sociolingüística interaccional: Gumperz, J.J. (1989) *Sociolinguistique interaccionelle*. Paris: L'Harmattan.

concret: el de la trobada entre entrevistat i entrevistador, que es realitza en el context específic de la present investigació, dos anys després de l'enderroc de les primeres cases barates, gràcies a un projecte de recerca finançat per una institució pública, amb la participació d'investigadors vinculats al barri de diferents maneres, professionals i/o familiars. Tots aquests elements que conformen el context entren a formar part de la interacció durant la qual es negocien els significats dels esdeveniments narrats; el passat així es desvela com a actiu en el present, com a element de lectura d'aquest, molt més de si volguéssim intentar amagar la nostra presència construint un espai "neutre" dins del qual recollir "informacions".

És precisament a partir d'aquest enfoc cap a la interacció entre investigadors i habitants del barri que hem decidit treballar de forma més explícita – podriem dir postmoderna – sobre la distància entre les parts implicades a la investigació. Aquesta distància no és més que una versió edulcorada de la Distància de la qual parlavem a principi del paràgraf 4.1.: la possibilitat d'executar la recerca és també un dels esdeveniments que pels habitants del barri procedeix del "centre", dels quals hem tractat al par. 4.1. Són les institucions ciutadanes, llunyanes per definició respecte als habitants del barri, que ens han encarregat, com a investigadors, de portar endavant aquest estudi. Al mateix temps, és la pròpia comunitat de veïns, a partir d'una xarxa específica vinculada a la Associació Avis del barri, que va promoure i segueix expressant la necessitat de què aquesta investigació es realitzi. Aquest doble vincle, del qual com investigadors ens trobem fent de pont, s'articula en formes que a vegades arriben a ser metainvestigatives, és a dir que tenen un efecte tangible sobre la investigació com a fet en sí. Si bé la intenció compartida a la hora de formular el projecte d'aquesta manera, no només interdisciplinària, sinò que gairebé intercultural, era el d'acotar la distància, barrejar els coneixements, multiplicar els punts de vista... a la hora de la pràctica, almenys en aquesta primera fase, ens hem trobat amb una barrera de desconfiança: no cap als membres de l'equip, sinò cap a les institucions implicades. Qualsevol formalitat necessària per a la realització de la investigació, que impliqui *firmes, contractes, hisenda, rebuts, factures...* es vista amb suspita, quan no directament amb por, per part dels habitants de les cases barates. I no és d'extranyar: just al començament d'aquesta recerca, algunes de les famílies reallotjades als pisos de la primera fase, a través d'hipoteques que el Patronat havia aval·lat davant del banc, van trobar-se a haver de pagar grans impostos relacionats amb l'adquisició de l'habitatge, dels quals cap de les institucions que promovien la Remodelació els havia informat. Totes les relacions que fins a aquest moment s'havien basat sobre la confiança i la informalitat, ara, es converteixen en perilloses. També la present investigació, per molt que se n'entengui la importància i s'expressi la voluntat de col·laborar activament, en tota mesura en què està vinculada amb una sèrie d'actors institucionals, és font de preocupació extrema, de desconfiança, de por. És una de les implicacions d'aquella "síndrome" de la qual estem estudiant la vinculació amb la afectació urbanística.

Durant els propers mesos treballarem conjuntament per tal d'arribar als objectius establerts, per superar les dificultats que aquí mencionem; en tot cas volem ressaltar que el treball de camp, en el sentit de la observació i reflexió sobre les relacions que els habitants estableixen entre ells i amb la gent de fora, no s'atura ni a la hora de col·laborar amb els veïns en l'execució de la part organitzativa de la investigació.

4.4. el moment present

Mentrestant, el context no ens pot deixar neutrals. El barri pateix els efectes de la crisi econòmica mundial d'aquest 2009, que deixa a l'atur moltes de les famílies amb les quals estem col·laborant o que hem entrevistat. Just al final d'aquesta primera etapa d'investigació ens trobem amb la notícia que algunes de les famílies reallotjades als pisos de la primera fase, exhabitants de les 145 cases enderrocades al 2007, es troben en perill de

desallotjament per no poder pagar les hipoteques³⁵. Un desafortunat reportatge de TV3³⁶ havia posat els veïns en alerta sobre la possible demolició també del col·legi Cristobal Colon, edificat amb les cases barates al 1929; al mateix temps el mercat municipal, del 1961, és desmantelat i transportat cap a una carpa provisional que ocupa els jardins del carrer Sant Adrià, just al costat de les cases barates. La Remodelació arriba a ser considerada expressament “una transformació total” per part dels mateixos representants del Districte³⁷. Es tracta d'una fase final de la vida del barri, que ja hem definit “agònica”, i que es presta a tota una sèrie de reflexions que aquí no volem més que suggerir.

En el nou ordre de relacions socials que genera el passatge des d'un habitatge social amb un lloguer molt reduït, fins a l'accès a un pis en règim de compra, són els habitants més ancians que perden el rol que tradicionalment havien tingut. Les cases barates ón havien nascut i viscut molts d'ells, esdevenen per alguns fills i nèts la oportunitat per accedir a un pis de compra, sovint inassolible de cap altra manera: així la opinió de l'avi o de l'àvia passa en segon pla respecte a la necessitat de millorar la posició econòmica de la família. La raó principal per la qual l'Associació de Veïns que està portant endavant aquesta investigació va decidir a 2003 dir-se “Avis del Barri”, no és més que una resposta a aquesta situació. La primera generació de nascuts a les cases barates, que van viure les traumàtiques conseqüències de la guerra i de la dictadura, reivindiquen mantenir un paper actiu també en aquesta última fase de vida del barri, com a subjectes capaços d'opinar i de decidir sobre les seves vides i el seu territori, no només víctimes de la necessitat de terreny de l'administració, o de la necessitat de pisos protegits dels sectors més joves de població.

La pèrdua d'autoritat dels ancians pot representar un problema també de cara a la convivència entre els joves³⁸. Aquest és un aspecte molt complexe i interessant al qual haurem de dirigir la nostra mirada, i que s'enmarca dins d'una problemàtica més complexa: com l'enderroc de les cases pot representar una transformació per tota una sèrie d'*etnotècniques* relacionals, patrimoni dels seus habitants. És el cas de la revetlla de Sant Joan com a festa anual de purificació i de reconciliació dels conflictes. La vida al carrer i la comunitat entre veïns és molt sovint associada, pels entrevistats, amb el record de les revetlles del passat³⁹. La prohibició de les fogueres, juntament amb una intervenció més freqüent de les autoritats policials, tradicionalment poc disposades a entrar al barri, pot representar la pèrdua d'un ritual d'autorregulació dels conflictes, que els habitants havien desenvolupat en resposta – i també gràcies a – l'aïllament geogràfic.

L'“arribada de la ciutat” al barri de cases barates, o l'arribada del barri a la ciutat, del que es parla sempre en termes d'integració, pot considerar-se també com a una homologació o normalització, és a dir una pèrdua de peculiaritat. La nostra tasca com a etnògrafs és també la de donar compte d'aquesta pèrdua, de registrar-ne les dinàmiques i d'entendre'n la magnitud. Sempre mantenint una visió complexa, que sàpiga analitzar els esdeveniments no en termes de causa-efecte sinó de co-construcció: si els habitants de les cases barates amb l'enderroc perden una sèrie de valors immaterials, també pot ser perquè la crisi estructural d'aquests valors immaterials va ser anterior a la decisió municipal d'enderrocar les cases. És a dir: si els veïns, que han viscut sempre “a peu de carrer”, perden la possibilitat de relacionar-se a través de les finestres del menjador i de l'espai

35 El Periòdic, 19/11/2009 “Una família de les cases barates perd el pis ón la van real·lotjar”.

36 El reportatge *Visc a les cases barates*, d'Esther Llauredó i Lourdes Guiteras, trasmés per TV3 el 8/3/2009.

37 El Periòdic, 3/6/2009 “La Remodelació de Bon Pastor és tan intensa que podria qualificar-se de transformació total”, segons les paraules de la Regidora de Sant Andreu Gemma Mumburí.

38 Una de les hipòtesis que s'ha formulat recentment per explicar l'esclat de violència juvenil que ha investit molts barris marginals de la ciutat de Nàpols, és el de la pèrdua d'autoritat dels *pacieri*, els ancians que sabien posar pau als conflictes entre joves. La tesi va ser formulada per Marco Rossi-Doria, comunicació de Maria Federica Palestino al seminari *Repensar Bonpastor. Il concorso d'idee come strategia di mobilitazione allargata*, organitzat a la Facultat d'Arquitectura de la Universitat Federico II de Nàpols el 24/11/2009.

39 Entrevista amb R.F.M., 27/7/2009.

semi-privat del bressol de casa, també potser que la falta d'intimitat que aquesta estructura habitativa proporciona ja havia començat a ser difícil de mantenir abans de la Remodelació: l'enderroc de les cases seria llavors una conseqüència, i no una causa, de la transformació de les relacions socials dels seus habitants.

Hem de preguntar-nos també com s'articularà el pas cap a la nova forma habitativa. És insòlit per a la etnografia formular prediccions, però res ens impedeix intentar portar la reflexió cap al futur. Ja hem esboçat la hipòtesi sobre que les relacions socials al barri es pecebin i articulin d'una forma espacial: les relacions de col·laboració s'articulen a través de la horitzontalitat que lliga els veïns, i les relacions de poder a través de la verticalitat, per exemple de les donacions de la Marquesa, o dels bombardeigs. Podriem llavors formular la pregunta d'aquesta manera: com interaccionaran la horitzontalitat i la verticalitat als nous espais on seran traslladats els veïns de les cases barates, és a dir blocs de pisos edificats en vertical? Sabran els veïns reorganitzar la seva percepció d'horitzontalitat pel que fa a la nova estructura habitativa? Ja des d'aquesta primera fase de la Remodelació hem pogut observar com la tradicional formació de “corros” veïnals per a informar-se sobre un esdeveniment – una baralla, l'entrada de la policia, la ocupació d'una casa... - està començant a modificar-se: els veïns real·lotjats als pisos, des dels balcons poden observar (amb un terme *emic*: “chafardejar”!) allò que succeeix al carrer sense necessitat de “posar-se en joc” apropant-se físicament al lloc dels fets⁴⁰. Això implica un augment d'intimitat, però alhora disminueix la capacitat de control col·lectiu sobre les conductes veïnals: sovint la por o la vergonya cap al “corro” reduïa les ocasions de conflicte⁴¹, en una conformació urbana on les veus s'escampen ràpidament i els veïns tenen molta facilitat per sortir al carrer.

També de cara a les relacions que s'estableixen amb la minoria gitana al barri, d'alguna manera es veuran modificades, però es difícil entendre de quina manera. Tenim ja bastant llaços amb membres de la comunitat gitana – gairebé tots procedents de l'enderroc de les barraques de la Perona, als 80 – per poder estudiar com es desenvolupa aquesta relació des de les dues parts⁴². L'extensió del racisme entre els habitants “payos” de les cases, que creix a mesura que augmenta la desintegració de la comunitat gitana (amb la pèrdua d'autoritat dels ancians), és un problema que té unes implicacions complexes, i que informa també les relacions que la comunitat d'habitants té amb les autoritats municipals, que davant de la ruptura de les relacions entre els grups ètnics poden presentar-se com a defensors de la “tol·lerància”, instrumentalitzant el conflicte. També es tracta d'un “ús de la diversitat” del qual cal analitzar les articulacions. Per a continuar l'estudi d'aquest problema més pròpiament ètnic, volem introduir dins de l'anàlisi un element que sovint es deixa fora: l'existència al barri de tota una cultura que podriem definir “intermitja”, la dels anomenats (de nou, amb terme *emic*) “garrulos”, o “payos agitanaos”: sobretot joves, entre 20 i 40 anys, que comparteixen codis, llenguatje, ús de l'espai i formes de vida amb els gitans. Si l'estudi de les relacions entre les dues comunitats de “payos” i gitans inclou també aquesta tercera cultura, producte de la barreja cultural, tota l'anàlisi pot assumir un nou matic.

40 Hem pogut observar directament aquest nou comportament el dia 19/11/2009, amb la amenaça de desallotjament de la família Moliner Bermejo al carrer Sèquia Madriguera 17, fet que va provocar l'arribada d'un gran nombre de periodistes. Es va formar un “corro” veïnal, semblant al que s'hagués generat davant d'una casa barata, però també es van notar les mirades des d'adalt dels pisos de la primera fase, més difícils d'identificar, i de fet més anònimes.

41 Entrevista amb Maria Mata Contreras, 5/5/2009. “*Que [...] vean, y se enteren, de que viene la policia, y haganorros, cosas que suceden en el barrio*”.

42 Un enfoc que estimem especialment interessant de cara a l'estudi de les dinàmiques de relació de la comunitat gitana amb l'exterior, és el de Nathalie Zajde (2005) “Une trêve. Quand la consultation d'ethnopsychiatrie s'adapte aux patients tsiganes.” *Ethnopsy, les mondes contemporains de la guérison* n°5, Les empêcheurs de penser en rond, Seuil, Paris. Pp. 79-99.

4.5. cap a la segona fase

Durant el proper any 2010, s'enderrocaran els habitatges de la segona fase de cases barates. La nostra investigació també entrarà a la seva segona fase: recollirem les dinàmiques concretes que es desenvoluparan al voltant d'aquesta nova onada d'enderrocs, profunditzant en l'estudi de les reaccions veïnals a la Remodelació, tant en la forma d'actuacions concretes com en la forma de les respostes emotives o interpretatives dels veïns. Mentrestant, anirem ampliant la recopilació de material – fotos, entrevistes, articles, també a través de la continuació del treball d'arxiu, que es continuaran pujant a la pàgina <http://laciutathoritzontal.org>, de la qual també anirem ampliant la part pública. A través d'aquesta pàgina, i d'altres iniciatives de difusió que podrem realitzar quan la investigació estigui en una fase més avançada, ampliarem l'espectre d'entrevistats i de contactes, intentant un apropament amb els sectors del barri que encara no hem explorat. La Associació de Veïns i Veïnes de Bon Pastor, que fins ara ha mantingut una posició de distància cap a la investigació, podria ser objecte d'un intent d'apropament, que si hagués estat intentat fins ara possiblement només hagués creat més conflicte; quan la investigació estigui més consolidada creiem que serà possible.

Creiem que en general en la segona fase serà possible obrir més la investigació a la participació veïnal, no només en la forma que ha assumit fins ara, és a dir facilitant contactes, realitzant tasques de mediació a les entrevistes, sinò d'una forma més activa: imaginem per exemple pel que fa al treball de realització d'entrevistes, de digitalització de documents, i de recopilació de material, s'hi podrien dedicar alguns habitants o ex-habitants de les cases barates, adequadament formats, perquè alguns àmbits del treball puguin portar-se endavant sense la presència dels “professionals”. Això generaria situacions més insòlites, espais d'entrevista més “interns”, i possiblement arribar a contactar sectors del barri més allunyats. La desconfiança és un dels factors del qual no havíem previst l'extensió: ja que no afecta tant a les persones que entrevistem, o que ens obren les portes per a digitalitzar els seus arxius – dels quals no hem rebut sinò manifestacions d'apreci cap al projecte i cap als seus objectius – sinò que ens arriba des de les relacions més properes que tenim amb els habitants, les de col·laboració. Els propis veïns del barri que havien col·laborat a la redacció del projecte d'investigació han hagut de reduir la seva implicació a partir de la aprovació de part de l'IPEC de la subvenció, per no veure's víctimes d'una desconfiança generalitzada al voltant d'ells. Creiem veure en aquesta realitat tan dura un efecte indirecte de la disgregació social del barri dels últims anys, i de la desconfiança generalitzada, en particular cap a tot allò que sembli institucional⁴³. Totes les relacions informals que necessitin d'una formalització mínima, per exemple per a legalitzar una associació o – com en el nostre cas – per sistematitzar una investigació, es contagien d'aquesta desconfiança cap a les institucions, que pot arribar a fer caure també les relacions informals que existien prèviament, basades sobre la confiança⁴⁴.

La nostra solució a aquesta problemàtica és de procedir amb més calma, establint relacions de treball més formalitzades inclòs amb els habitants del barri que col·laboren a la investigació; començant des de la formalitat, inclòs perdent part dels llaços de companyerisme que s'havien establert abans de la financiació del projecte, potser és la única manera per poder assolir una relació de treball compartit de cara a les properes fases.

43 Un cas extrem és el d'una ex-habitant de les cases barates, que mantindrem anònima, que està convençuda de que el Patronat l'està perseguint per obtindre la seva firma de qualsevol manera, inclòs amb disfraços.

44 El mateix tipus de preocupació, roçant la paranoia, la havíem detectat a l'estudi dels afectats del barri del Raval, ón la por a perdre el pis de reallotjament ens va impedir gairebé totalment l'ús de la gravadora a les entrevistes.

Volem terminar resumint una sèrie de línees d'anàlisi al voltant de les quals estem reestructurant la investigació. Es tracta de nuclis temàtics que en part coincideixen amb els que havíem estructurat al planificar la recerca, però que hem volgut reordenar també a partir dels resultats d'aquesta primera fase.

- **Apropiació i pèrdua de l'espai.** La fundació de les cases barates com a “no lloc⁴⁵”, i la transformació en un “lloc de memòria⁴⁶”: el nou barri com a nou “no lloc”. L'estratificació de la memòria a l'espai públic, i l'enderroc com a pèrdua de referents espacials de la història “dels vençuts”, que encara és només oral.
- **El paper de les lluites socials en la consituació de la comunitat barrial.** Les lluites liderades (la Cooperativa Obrera; les reivindicacions de Mossén Joan; la formació de la Associació de Veïns) i les revoltes espontànies (la vaga dels lloguers; la resistència al feixisme; la protesta contra el pla de remodelació). La festa com a trasposició de la lluita⁴⁷: Sant Joan com a fet social “total”, ritual d'apropiació de l'espai i *etnotècnica* de resolució dels conflictes veïnals.
- **La construcció de la memòria col·lectiva** de la barriada: mites i interpretacions populars de la història. Els mites com a elements pràctics de relació amb l'ambient, definició malinowskiana, poden seguir sient-ho en un context urbà? Estructura i funció de les llegendes urbanes.
- **Ciutat horitzontal i ciutat vertical:** les relacions horitzontals (“estraperlo”, “chafarderío”, els “corros”, les narracions...) i les relacions verticals (les demolicions, les donacions, els contenciosos administratius en contra de la Remodelació...). La hipoteca, un nou tipus de relació amb un nou tipus d'espai.
- **Les noves comunitats** que habiten el barri, i que en redefeixen els espais: gitans i *garrulos*, herència dels anys 80. La quinta generació d'immigrants, i la crisi del paper dels ancians com a premisa per a la entrada del nou model de ciutat: en què els conflictes es solucionen d'una forma diferent.

45 Més que d'un “no lloc”, pel barri de cases barates al moment de la seva construcció, seria correcte parlar d'estructura “concentracionària”. Ens remetem a Pasolini: “le borgate, volute dai fascisti e consacrate dai democristiani, sono dei veri e propri campi di concentramento”. P.P.Pasolini (1992) *Dialoghi*, Roma: Editori Riuniti, p.46.

46 Nora (1996) *Les lieux de memoire*, Paris: Gallimard.

47 La referència obligada és a Delgado, M., ed. (2001) *Carrer, festa i revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.